

ВЛАСТИВОСТІ ПРИДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ГРУП ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАННЯ НАРКОТИКИ

TETIANA MARTYNYUK

Wołyński Uniwersytet Narodowy im. Łesi Ukrainki w Łucku

Постановка проблеми. Специфічні умови сучасного етапу розвитку суспільства, соціальна дезадаптація значної частини населення провокує зростання динаміки вживання наркотиків. Відбувається неухильне «омолодження» наркоманії: середній вік початку вживання алкоголю серед хлопчиків знизився до 12,5 року, серед дівчаток до 12,9 року; вік залучення до токсико-наркотичних речовин знизився відповідно до 14,2 року серед хлопчиків і 14,6 року серед дівчаток¹.

Це значною мірою пов'язано з тим, що існуюча система заходів протидії наркотизму через різні причини носить непослідовний характер, часто неадекватна реальному стану справ. Зокрема, на основі даних соціологічних досліджень можна констатувати низку чинників, що зумовлюють соціальне обтяження наркогенної ситуації, а саме: зведення проблеми немедицинського вживання психоактивних речовин до проблем охорони здоров'я і правоохоронних органів; омолодження віку, з якого починається залучення до психоактивних речовин; зростання числа їх уживачів, особливо, серед підлітків і молоді; поява нового соціального феномена – молодіжної наркоманійної субкультури, що «відтворює» та поширює молодіжний наркотизм; недостатня визначеність науково обґрунтованої концепції формування здорового способу життя та ін.

Доведено необхідність розробки такої моделі профілактичної роботи, яка буде сприяти впровадженню вже існуючих здобутків у сфері профілактичної антинаркотичної роботи, а також спиратися на вікові особливості підлітків та основні чинники їх наркостійкості. Саме такою встановлено *модель*, засновану на підході формування життєвих навичок. Її *вибір* обумовлювався, насамперед,

¹ Э. Берн, *Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений, Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы*, М. Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс 2001, с. 640.

таким чинником: навчання дітей навичкам опору тиску суспільства є більш ефективним способом зменшення поведінкової проблеми, ніж просте надання інформації або залякування відносно результатів їх поведінки. Було надано перевагу ранньому профілактичному втручанням, що зумовлено вищою сприйнятливістю підлітків до профілактичних впливів у порівнянні з дорослими.

Водночас більш глибокий аналіз проблеми, що розглядається, дозволяє констатувати, що, незважаючи на багаторічні дослідження особистості залежних, їх мотивації та психологічної готовності до вживання ПАР, статево-вікових особливостей наркозалежних, недостатньо вивченим, насамперед, залишається питання про чинники, що зумовлюють формування установки на вживання психоактивних речовин. Дотепер вплив соціальних чинників, не був об'єктом спеціального наукового дослідження. Поза увагою також залишалися і якісні аспекти ефективної профілактичної роботи, які можна сформулювали у вигляді умов, врахування яких у подальшому, сприятиме оптимізації реального стану організації антинаркотичної профілактичної роботи. Також врахування вказаних умов забезпечить комплексний взаємозв'язок основних агентів профілактики у підлітковому віці: групи, педагога та значимих однолітків.

Метою даної статті являється розгляд однієї з *соціально-педагогічної умови ефективної профілактики вживання психоактивних речовин підлітками* в її експериментальному ракурсі з відповідними рекомендаціями щодо її успішного дотримання.

Першою соціально-педагогічною умовою *ефективної профілактики залежності від вживання психоактивних речовин підлітками* визначено цілеспрямовану оптимізацію групового та міжособистісного спілкування підлітків засобами тренінгу формування психосоціальних навичок.

Виклад основного матеріалу. Прагнучи спілкування, підлітки часто не зважуються відкритися іншим через побоювання бути знехтуваними, ховаються за формальними ролями, уникаючи справжньої близькості та взаєморозуміння тощо. Однак, з одного боку, групова взаємодія сприяє прийняттю підлітками цінностей і потреб інших, полегшує процес самодослідження та інтроспекції; а з іншого – «залежність дитини та підлітка від групи тим вища, чим менша кількість груп, у життєдіяльність яких він включений»².

Спираючись на вище означене, одним зі шляхів ефективного впровадження означеної соціально-педагогічної умови профілактики виникнення залежності визначено *розширення кількості груп членства, до яких включені підлітки*. Це здійснювалося, насамперед, шляхом залучення підлітків до тренінгових груп, у яких основною формою проведення занять була робота з малою групою. Як наголошують С. В. Березін та К. С. Лисецький, саме така «... група є моделлю реального життя, а внутрішньогрупові відносини – моделлю

2 Б. Г. Лазаренко, *Профілактика наркоманії у дітей, підлітків та молоді: довідник для соціальних працівників, вчителів, шкільних психологів, батьків*, К. Держсоцслужба 2005, с.13.

тих відносин, які кожен із учасників групи буде з реальними людьми, що становлять його оточення. Можливість змін особистості підлітка укладена в процесі саморозкриття на групових заняттях: тренінг – місце, де кожен може спробувати себе в новій якості, не тільки не побоюючись за власне життя і благополуччя, але також і отримавши зворотний зв'язок»³.

В процесі профілактичної роботи підтверджено припущення про *необхідність фокусування уваги на взаємостосунках підлітка з його однолітками*. При цьому, хоча й профілактична робота проводилася з усіма підлітками експериментальної роботи, для її оптимізації підлітки були умовно поділені на кілька груп. При цьому було встановлено, що розвитку соціальної поведінки першої умовної групи підлітків – тих, які не вживали ПАР, або лише спробували їх – сприяло формування та удосконалення їх соціально-значущих здібностей у процесі тренінгу. У підлітків підвищився рівень комунікабельності, встановилися позитивні відносини з однолітками та почала формуватися стійка здатність відмовляти у відповідь на пропозицію вживати ПАР. Крім того, групова тренінгова робота з цією категорією підлітків зумовила усунення причин їх некомунікабельності та розвиток актуальних життєвих навичок. По-перше, труднощі з нездатністю залишатися наодинці було нейтралізовано, коли підлітки оволоділи навичками організації свого власного часу, в тому числі й дозвілля, при відсутності товаришів; вони актуалізували свої захоплення, інтереси та уподобання, що дозволило їм створити альтернативу вживання ПАР для подолання нудьги. По-друге, прийоми, що цілеспрямовано використовувалися соціальним педагогом для підвищення самооцінки підлітків, а також зміст самих тренінгових занять зумовили підвищення впевненості підлітків при взаємодії та налагодженні контактів, зникнення відчуття безнадійності, а отже нейтралізацію проблем низької самоповаги, вираженої в заниженій самооцінці. А це в свою чергу породило переконання у наявності інших засобів самоствердження, окрім бездумного слідування нормам групи, зокрема, і вживанню ПАР. По-третє, значною мірою були вирішені питання комунікативної незручності та відсутності необхідних навичок спілкування, оскільки в процесі занять, спрямованих на розвиток загальних соціальних навичок, підлітки отримали не лише теоретичні знання, а й практичний досвід поведінки у ситуаціях знайомства, відмови (наприклад, пропозицій вживання ПАР), відстоювання власної думки (обґрунтування антинаркотичної позиції) тощо. По-четверте, під час тренінгових занять особлива увага була звернена на такі міжособистісні проблеми підлітків як недовіра до людей, сприйняття їх ворожими й егоїстичними, внутрішня скутість, нездатність до саморозкриття. Зокрема, наголошення в процесі роботи основних етичних принципів тренінгу, а також постійного їх дотримання для забезпечення емоційного комфорту та навичок співпраці за принципом «рівний-

³ С.В.Березина, К.С. Лисецкого (ред.), *Предупреждение подростковой и юношеской наркомании*, Самара 2002, с.148.

рівному» сприяло подоланню не лише труднощів з встановленням контактів, але й озлоблення та страху перед соціальними лідерами. Апрогравання різноманітних ролей у процесі роботи, оцінка комфортності перебування у цій ролі, оцінка виконання цієї ролі оточуючими, виявлення найбільш прийнятних для себе позитивних способів взаємодії сприяло зниженню конформності, формуванню соціально позитивних стереотипів, які необхідні підлітку, щоб опиратися тиску дорослих, однолітків, ЗМІ тощо, особливо при нав'язуванні ними наркотичних цінностей, вживання ПАР як засобу самореалізації. І останнє, боязнь емоційної близькості, що приводить до відмови від прийняття відповідальності, було пропрацьовано на заняттях блоку, присвяченого питанням організації життя. Ціннісне орієнтування сприяло утвердженню антинаркотичних норм, а також поглибленню дружніх відносин, які припускають взаємне саморозкриття.

Значимо, що для того, щоб спроби саморозкриття були успішними, у ряді випадків потрібні спеціальні умови. Такі умови створювалися соціальним педагогом у тренінговій групі, а потім з допомогою педагогів-предметників поступово переносилися і на сферу позанавчальної діяльності підлітків. Підкреслимо, що при цьому потрібно мати на увазі: заохочення до саморозкриття і з боку вєдучого, і з боку учасників групи повинне бути строго дозованим і відповідати типу групи та стадії її розвитку, конкретним характерологічним особливостям того або іншого учасника. В протилежному випадку всі ті «плюси», котрі мала група як форма роботи несе в собі, перетворюються в «мінуси».

Іншого підходу потребували підлітки другої групи – з епізодичним вживанням ПАР, для котрих втрата самоконтролю пов'язана, з одного боку, з перебуванням у групі однолітків, що вживають ПАР, а з іншого – з небажанням припинити вживання одурманюючих речовин. Для попередження переходу адиктивної поведінки у залежну в цьому випадку проводилася соціально-педагогічна робота щодо формування мотивації відмови від вживання, а також щодо придбання досвіду контролю над своєю поведінкою шляхом формування життєвих навичок. При цьому, особлива увага зверталася на тренування у підлітків таких навичок як цілепокладання, оцінка та самооцінка, планування та самоуправління. Практика роботи з підлітками з епізодичним вживанням ПАР довела необхідність урахування такої їх особливості підліткового віку як загострена потреба у самопізнанні та самоідентифікації. Це, безумовно, сприяло прояву ними інтересу до аналізу власних життєвих ситуацій, які пов'язані із вживанням ПАР.

Третя категорія підлітків – це ті, котрі знаходяться на початковій стадії зловживання ПАР. Соціально-педагогічна практика довела, що у цьому випадку важливо, насамперед, протидіяти ідентифікації підлітків з наркоманійними групами. Попередження залежної поведінки з цих позицій, як зазначають деякі дослідники ⁴, повинно починатися з надання допомоги підлітку щодо

4 Л.А.Цветкова, И.Н. Гурвич, А.В.Шаболтас, [и др.], *Теоретические модели формирования, контроля и коррекции наркопотребления*, СПб.С.-Петербург. ун-ет 2006, с. 248.

вирішення конфліктів життєвого циклу на шляху до автономності з опорою на взаємодію з вчителями, батьками та однолітками. При вирішенні означеної проблеми доцільно спиратися на почуття приналежності, яке Ф. Перлз називає «первинним психологічним імпульсом, що забезпечує виживання»⁵. Почуття приналежності задовольняється в групі. Саме тому доцільно залучати підлітків у спеціально організовані групи. Таке «підставляння підлітку просоціальної групи»⁶, з одного боку сприяє задоволенню його типових підліткових реакцій – групування, емансипації (самі вирішують свої проблеми) та «хобі-реакції» (робота в спеціальних довгострокових групах підтримки стає хобі), а, з іншого боку, підлітки зможуть навчитися задовольняти свої потреби соціально прийнятним і навіть схвалюваним способом.

Зокрема, *включення підлітків у просоціальну тренінгову групу* сприяло попередженню розвитку небажаної поведінки, пов'язаної з використанням ПАР як засобу вирішення проблем. На основі засвоєння в групі ефективних моделей підлітки починали отримувати досвід вирішення життєвих проблем (спілкування, лідерства, підкорення, дружби та ін.) з урахуванням не тільки своїх інтересів, але й інтересів інших людей (батьків, однолітків), в цілому суспільства. Однак при організації роботи з такими підлітками дуже важливо, щоб комунікація велася на рівні з підлітком, на одній і тій же мові. Тобто соціальний педагог, насамперед, сам, а потім й інші педагоги та батьки, намагалися спочатку визначити позицію підлітка у спілкуванні – Батька, Дитини чи Дорослого⁷, і лише потім будувати свою, однак при цьому бути на рівні з підлітком: не над ним (я старший, а тому розумніший) і не нижче нього (пригадай, яким слухняним ти був, як мама тебе любила).

Четверту групу підлітків становили ті, хто вже має досвід вживання ПАР, і, як нами було встановлено раніше, з метою задоволення своїх наркотичних потреб почали прилучатися до груп асоціального спрямування. Серед **ознак, за якими можна визначити прояви асоціальної субкультури серед таких неповнолітніх, можна виокремити такі**: 1) вживання кримінально-наркоманійного жаргону; 2) розповсюдження азартних ігор; 3) наявність кличок, прізвиськ; 4) групові правопорушення, ігнорування суспільних норм життя; 5) тенденція до жорсткої групової стратифікації («ватажків», «авторитетів», «відкинутих», «пацанів» та ін.); 6) поширеність «блатних» пісень, віршів, малюнків; 7) зневажливе ставлення до «відкинутих», ізоляція їх у міжособистісних відносинах; 8) наявність татуювань із тюремно-атрибутичним змістом; 9) існування групових «кодексів», «правд», «законів», «прописок»

5 С.Ф. Перлз, *Гештальт-подход и Свидетель терапии*, М. Либрис 1996, с.8.

6 Л.А.Цветкова, И.Н. Гурвич, А.В.Шаболтас, [и др.], *Теоретические модели формирования, контроля и коррекции наркопотребления*, СПб.С.-Петербург. ун-ет 2006, с. 177.

7 Э. Берн, *Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений, Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы*, М. Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс 2001, с. 640.

новачків, прийняття ними всіляких «присяг», «клятв», «проклять»; 10) відмова брати участь у діяльності соціально корисних груп, самодіяльних органах колективу; 11) ухилення від виконання суспільних доручень, робіт щодо самообслуговування. І. П. Башкатов рекомендує враховувати їх значимість у порядку рейтингу⁸.

Залежно від ступеня соціальної небезпеки стихійних груп до них доцільно застосовувати різні засоби виховної дії, а саме: роз'єднання або переорієнтація⁹. Щодо **роз'єднання**, то це насильне роз'єднання членів підліткової групи. Йому надавалася перевага при роботі з підлітками, котрі включені до груп із вираженою криміногенною спрямованістю (наявність правопорушень, рецидивна поведінка). Однак таких підлітків було лише кілька, насамперед, ті, котрі вже стояли на обліку у відділі кримінальної міліції у справах дітей. А тому в умовах загальноосвітніх закладу переважно використовувалася переорієнтація. Такий спосіб дій дозволив не руйнувати дружніх зв'язків між членами таких груп, однак поступове залучення їх до позитивної, головним чином позашкільної, діяльності сприяло формуванню та розвитку у підлітків розумних потреб та інтересів. Одночасно така діяльність допомагала витісненню помилкової романтики наркотичного життя романтикою здорового змагання, спортивної боротьби.

Практика показала, що переорієнтацію спрямованості наркотичних підліткових груп у соціально позитивну можна досягти на основі будь-якого виду соціально корисної діяльності. Проте, серед підлітків, які вже зловживають ПАР, інтерес до інтелектуальних видів діяльності досить низький, крім того, досить часто, такі підлітки просто від природи не володіють значними інтелектуальними чи мистецькими здібностями. Також було враховано той факт, що більшість зі зловживаючих ПАР, це все таки хлопчики. Тому серед найбільш сприятливих у плані переорієнтації було визначено технічні та прикладні види спорту, туризм, атлетичну гімнастику, спортивні єдиноборства та ігри. Всі вони вимагають демонстрації ініціативи, сили, спритності та інших якостей, що особливо цінуються серед підлітків хлопчиків. Вибір конкретних видів діяльності визначався можливостями конкретного навчального закладу, зокрема, наявністю фахівців, що можуть організувати заняття з такими підлітками.

Серед способів переорієнтації стихійних підліткових груп у профілактичній діяльності можна назвати такі: через ватажка групи, через підключення до неї лідера-ровесника, через позитивний підлітковий колектив. Кожен із них має свою специфіку, водночас опора на етапи, виокремлені С. О. Белічевою¹⁰, дозволила

8 І.П. Башкатов, *Психология групп несовершеннолетних правонарушителей (социально-психологические особенности)*, М. Прометей 1993, с.251.

9 Г.Г. Шиханцов, *Юридическая психология: [учебник для вузов]*, отв. ред. д-р юрид. наук, проф. В.А. Томсинов, М. Зерцало 1998, с. 341.

10 С.А. Беличева, *Основы превентивной психологии*, М: Редакц.-изд. центр Консорциума «Социальное здоровье России», Программа «Обновление гуманитар. образования в России» 1994, с. 120.

цей процес певним чином упорядкувати. Подаємо ці етапи з адаптацією до специфіки підліткових груп із наркотичним спрямуванням:

1. Етап групової автономії, під час якого здійснювалося виявлення групи з наркотичним спрямуванням і залучення її в колектив. На цьому етапі особлива увага повинна зверталася на лідера групи – того, хто має найбільший досвід вживання ПАР або є їх постачальником. На цьому етапі, значною мірою допомагала співпраця зі Службою у справах дітей. Досвід показав, що при цьому важливо проявити поважне ставлення до групи в цілому, не поспішати на початковому етапі її розколоти.
2. Лідерська реорганізація. Розгортання цього етапу визначається спрямованістю групи та її лідера. Можливий варіант, коли групу з наркотичним спрямуванням залучають як самостійну організаційно-структурну одиницю до класного колективу, об'єднання учнів паралелі або суміжних класів (6-8). При цьому можна зберегти права її колишнього лідера. Водночас тут важливе його залучення до роботи під безпосереднім керівництвом соціального педагога та лідерів-волонтерів. Якщо такий лідер буде прагнути зберегти свій авторитет, підтвердити свою здатність керувати групою в умовах колективного життя, то він змушений буде забезпечувати виконання і всіх вимог нового колективу.

Практика показує, що лідери в цих випадках або дійсно активно включаються в життя колективу та достатньо легко переорієнтовуються, знаходять позитивне застосування своїй енергії та демонструють неабиякі організаторські здібності, або дискредитують себе.

Однак, слід зазначити, що можливості переорієнтації групи через ватажка все ж таки досить обмежені, оскільки не кожного підліткового лідера вдається захопити якою-небудь соціально-позитивною діяльністю. У цьому випадку, такі лідери, маючи стійкі негативні характерологічні особливості, прагнуть зберегти свій вплив за допомогою колишніх методів, чинять прихований та явний опір вимогам колективного життя. У такому разі вони потребують, насамперед, психокорекційної допомоги психолога, іноді й нарколога, і лише тоді поступового залучення до колективної роботи та участі у тренінгах із формування життєвих навичок. При цьому виникає необхідність у іскредитації подібного лідера в очах його компанії. Для цього необхідно, перш за все, гуманізувати відносини в групі, показати таким підліткам можливості побудови нових довірчих взаємостосунків без необхідності доведення своєї приналежності до значущої групи через вживання ПАР, щоб у них з'явилося відчуття захищеності та довір'я до нового колективу.

3. Злиття групи з наркотичним спрямуванням з просоціальною групою. На цьому етапі група з наркотичним спрямуванням перестає бути замкнутим об'єднанням і включається в загальну систему колективної діяльності, широких зв'язків зі всіма членами колективу. Цьому сприяла, насамперед, участь у тренінговій роботі та колективних заходах –

рольових іграх, аналізі життєвих ситуацій, виконанні спільних доручень і домашніх завдань тощо.

Висновок. Таким чином, врахування означених умов, а особливо *ефективної профілактики залежності від вживання психоактивних речовин підлітками* не тільки дозволить якісно підвищити ефективність соціально-педагогічної роботи щодо профілактики вживання психоактивних речовин та виникнення залежності від них. Воно, безумовно, сприятиме гуманізації відносин між всіма учасниками профілактичного процесу, сприятиме отриманню позитивних практичних навичок і забезпечить позитивний емоційний комфорт при взаємодії, а також сприятиме оптимізації групового та міжособистісного спілкування підлітків засобами тренінгу та формування психосоціальних навичок на цій основі.

FEATURES OF DIFFERENTIATION OF GROUPS ARE IN THE PROCESS OF LEADTHROUGH OF TRAINING OF ANTINARCOTIC WORK

TETIANA MARTYNYUK

ABSTRACT: In the article are examined experimental job performances in relation to the prophylaxis of the use of drugs by teenagers. For optimization of work the conditional dividing of teenagers is carried out into a few, groups, that will promote. The features of differentiation of groups in the process of leadthrough of training of antinarcotic work.